

Teodora Todorić Milićević¹Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultetUDK
050:305-055.2ЖЕНСКИ ПОКРЕТ"1920/1938"
316.662-055.2(4)"1919/1939"
327.36(497.1)"1920/1938"

MATERINSTVO I MIR U ČASOPISU ŽENSKI POKRET (1920–1938)

APSTRAKT Između dva svetska rata, žene okupljene oko Društva za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava (kasnije Alijanse ženskih pokreta) aktivno su učestvovala u radu pacifističkih organizacija poput Lige naroda, Ženske međunarodne lige za mir i slobodu i Male feminističke antante. Pacifizam je bio jedna od najznačajnijih tema tokom izlaženja glasila Društva, feminističkog časopisa *Ženski pokret* (1920–1938), naročito od kraja dvadesetih godina, kada je bilo sve izvesnije da svet ide ka novom ratu. Časopis je pratio i redovno izveštavao o aktivnostima i dometima pacifističkih organizacija.

U *Ženskom pokretu* pacifizam se obično shvatao kao „prirodno” područje delovanja žena. Ako žene dobiju biračko pravo, smatrale su feministkinje, više neće biti ratova jer će žene uvek glasati za politike mira. Tvrdnja da su žene protiv rata uglavnom se zasnivala na ideji o ženskim osobinama koje se tradicionalno vezuju za materinstvo, poput brižnosti, empatije, strpljenja, nenasilnosti. Ovaj rad se fokusira na stavove iznete u časopisu o ulozi majki u izgradnji nekonfliktnog društva i očuvanju svetskog mira. Majke su smatrane vaspitačicama budućih generacija koje obnavljaju nacije. Očekivano je da se one protive ratu jer u njemu gube muževe i sinove. Iako ređe, ovakva stanovišta su problematizovana u časopisu, pa će se rad i na to osvrnuti.

Ključne reči: materinstvo, pacifizam, feminizam, studije periodike, studije mira, međuratni period

ŽENE U MIROVNIM ORGANIZACIJAMA IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

Tokom i po završetku Prvog svetskog rata, osnovane su organizacije koje su nastojale da zaustave rat ili spreče buduće sukobe. Najznačajnija među njima bila je Liga naroda (engl. *League of Nations*, fr. *Société*

1 E-mail: teodora.todoric@fil.bg.ac.rs

des Nations, odakle potiče alternativni naziv – Društvo naroda), osnovana posle Pariske mirovne konferencije 1919–1920. godine, u okviru koje se raspravljalo o razoružanju, saradnji među narodima, očuvanju svetskog mira i sličnim temama. Liga naroda nije sprečila novi svetski rat, ali je dala institucionalni okvir pacifističkim idejama koje se intenzivno zastupaju decenijama pre Prvog svetskog rata i postavila je temelje za Ujedinjene nacije.² Liga naroda je bila važno mesto međuratnog aktivizma pacifističkih feministkinja.³ Razne vlade slale su žene kao delegatkinje Generalne skupštine Lige naroda, zamenice delegata, ekspertkinje, tehničke savetnice. Aktivnim učešćem i lobiranjem u Ligi naroda, žene su učinile vidljivijim mnoga važna feministička pitanja, poput prava glasa, državljanstva udatih žena, naslednog prava, prostitucije, trgovine ženama i decom. Važno sredstvo propagiranja tih ideja bili su članci koje su pacifistkinje objavljivale u publikacijama Lige (Ofen 2015, 374). U Ligi je takođe delovao Komitet za mir, koji je 1926. godine osnovala Međunarodna alijansa za žensko pravo glasa (*International Woman Suffrage Alliance*). Alijansa je organizovala i „seriju januarskih konferencija o *Uzrocima i izlečenju od rata*” (ibid., 371).

Kada je reč o pacifističkim feminističkim organizacijama, 1915. godine u Hagu, u jeku Velikog rata, osnovana je Ženska međunarodna liga za mir i slobodu (*Women’s International League for Peace and Freedom*, u daljem tekstu WILPF).⁴ Rad na polju mira osnivačica WILPF-a, istaknutih pacifistkinja Džejn Adams (Jane Addams, 1860–1935)⁵ i Emili Grin Bolč (Emily

2 Ukratko o Ligi naroda videti United Nations 2022.

3 U ovom radu pod *feministkinjama* podrazumevam pre svega članice građanskih pokreta koje su se zalagale za promenu položaja žena, ali ne i za radikalnu promenu društvenog sistema. Pored njih, u međuratnom periodu su delovale i proleterke u okviru radničkog pokreta, koje su se borile protiv kapitalističkog društva. Treba pak imati na umu da je pacifizam u jugoslovenskom kontekstu bio „spon[a] između dva feministička pokreta, građanskog i proleterskog” (Barać 2015, 133), te bi u budućim istraživanjima vredelo podrobnije ispitati tu vezu.

4 O istorijatu WILPF-a videti WILPF 2022a; 2022b.

5 U časopisu *Ženski pokret* dosta se pisalo o Džejn Adams. Alojzija Štebi je u 19/20. broju 1930. godine napisala kratku biografiju Džejn Adams povodom njenog 70. rođendana (Štebi 1930, 4); u prvom broju iz 1931. objavljen je prevod teksta o njoj (Ludvig 1931, 3); u 3/4 broju iz 1931. preneti su vesti da je objavila knjigu svojih uspomena (*Ženski pokret* 1931, 4) itd. Iako se njeno ime javlja u časopisu i pre, učestalost tekstova i vesti

Greene Balch, 1867–1961), prepoznat je i 1931, odnosno 1946. godine, kada su dobile Nobelovu nagradu za mir. WILPF je prilikom osnivanja donela rezolucije (WILPF 1915) kojima protestuje protiv rata, predlaže osnove za uspostavljanje mira i iznosi niz rešenja za sprečavanje budućih sukoba, poput poštovanja granica suverenih država, jačanja demokratije i međunarodne saradnje kroz internacionalne organizacije i trgovinu, razoružanja, ukidanja prakse donošenja tajnih sporazuma među državama, te obrazovanja dece u pacifističkom duhu. Naročito se insistiralo na uključivanju žena u politiku i mirovne pregovore (ibid.). WILPF postoji i danas i ima sekcije u 40 zemalja.

U pogledu rada u oblasti očuvanja mira i pomirenja naroda, od velikog značaja za istočnoevropske zemlje bila je Mala ženska antanta (u daljem tekstu MŽA). Osnovana je 1923. godine u Rimu na kongresu Međunarodne alijanse za žensko pravo glasa, a ime je dobila po ugledu na Malu antantu, vojni i politički savez Kraljevine SHS/Jugoslavije, Rumunije i Čehoslovačke. Članice MŽA bile su Grčka, Poljska, Rumunija, Čehoslovačka i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Mala ženska antanta se bavila političkim pravima žena, položajem žena u zakonima, pravima radnica te razoružanjem i očuvanjem globalnog mira.⁶ Bitno je istaći da su članice Male ženske antante zajednički nastupale pred WILPF-om i tako se povezivale s evropskim i američkim pacifistkinjama.

Sve navedene organizacije bile su od izuzetnog značaja za aktivizam feministkinja u Kraljevini SHS/Jugoslaviji u međuratnom periodu.⁷ O njihovom radu i umrežavanju s feministkinjama iz drugih delova sveta saznajemo i iz časopisa *Ženski pokret*.

o Džejn Adams podudara se sa intenzivnim pisanjem o ratu i nužnosti mira ranih tridesetih godina u *Ženskom pokretu*.

6 Detaljnije o radu Male ženske atante videti: Ograjšek Gorenjak i Kardum 2019; Kecman 1978, 190–193; Milanović 2017; Milanović 2018.

7 O pacifističkom radu međuratnih jugoslovenskih feministkinja videti i kod Pantelić 2019.

O PACIFIZMU U ŽENSKOM POKRETU

Tokom devetnaest godina izlaženja međuratnog feminističkog časopisa *Ženski pokret* (1920–1938),⁸ glasila Društva za prosvjećivanje žene i zaštitu njenih prava (od 1923. godine Alijanse ženskih pokreta), kontinuirano se pisalo o pacifizmu, ulozi žena u očuvanju mira i radu ranije spomenutih organizacija. Članice Društva i autorke časopisa učestvovala su na međunarodnim kongresima i održavale veze s feministkinjama iz Evrope i Amerike. Časopis je redovno izveštavao o radu Lige naroda, naročito o učešću žena u ovoj organizaciji.⁹ Pored toga, u časopisu se redovno prenose vesti o aktivnostima Međunarodne alijanse za žensko pravo glasa, te pišu izveštaji s kongresâ ove organizacije na kojima su učestvovala članice Društva.¹⁰ Od 17. do 31. maja 1931. godine u Beogradu je održana Konferencija za mir, koja je okupila delegatkinje i delegate raznih organizacija, među kojima je bila i Međunarodna alijansa za žensko pravo glasa. Konferenciju je otvorila predsednica Komisije za mir Međunarodne alijanse za žensko pravo glasa pri Ligi naroda, Rut Morgan (Ruth Morgan, 1870–1934). Konferencija je nesumnjivo bila važan događaj za jugoslovenske feministkinje, o čemu svedoče i cela tri broja posvećena isključivo toj temi (od 9/10. do 17/22. broja 1931. godine).

Već u prvoj godini izlaženja časopisa, u trećem broju, pozdravlja se odluka WILPF-a da osnuje sekcije na Balkanu (*Ženski pokret* 1920c, 3), što jasno

8 Za detaljne podatke o dinamici izlaženja, uredništvu i programu *Ženskog pokreta* upućujem na Barać 2015, 131–141; Kolarić 2021, 113–129; Milinković i Svirčev 2019, 11–19. Izrađena je i bibliografija časopisa (Poljak i Ivanova 2019).

9 Na primer, „Saradnja žena pri Ligi naroda” (Bogdanović 1927, 3); „Žene delegati kod Društva Naroda” (*Ženski pokret* 1928a, 4); „Žene i ideja Društva naroda” (*Ženski pokret* 1928b, 4); „Društvo naroda” (Vode 1929, 4–5); „Saradnja žena u Društvu naroda” (*Ženski pokret* 1932, 48) i mnogi drugi.

10 U četvrtom broju iz 1923. godine objavljen je poziv na deveti kongres u Rimu koji je uputila predsednica Alijanse Mardžeri Korbet Ešbi (Korbet Ešbi 1923, 49–50). Od te godine delegacija jugoslovenskih feministkinja učestvuje na kongresima. Milena Atanacković donosi detaljan izveštaj s kongresa u Parizu 1926. godine, iz kojeg se vidi da je ženama okupljenim oko *Ženskog pokreta* bilo izuzetno važno da prošire svoje delovanje i učestvuju u međunarodnim organizacijama (Atanacković 1926, 192–207). Tom prilikom, Milena Atanacković je izabrana u upravu Alijanse.

odslikava ambicije i želju jugoslovenskih feministkinja da učestvuju u radu međunarodnih pacifističkih organizacija. Beograd su tri godine kasnije posetile članice WILPF-a, koje su podsticale organizovanje jugoslovenske sekcije (*Ženski pokret* 1927c, 4). Ipak, tome se pristupilo tek 1928. godine (*Ženski pokret* 1928c, 4), a 1929. saznajemo da je delegatkinja WILPF-a Kamil Dreve (Camille Drevet, 1881–1969) prilikom posete Beogradu obećala osnivanje sekcije u što kraćem roku (Kićevac 1929, 3). Jugoslovenska sekcija počela je s ozbiljnijim radom tek 1936. godine (Kecman 1978, 393). Saradnja sa WILPF-om uspostavljena je i putem letnjih škola. Katarina Bogdanović (1885–1969), pedagoškinja, književna kritičarka i druga urednica *Ženskog pokreta*,¹¹ donosi izveštaj iz letnje škole WILPF-a u Strazburu 1921. godine (Bogdanović 1921, 286–296), dok je Mileva Milojević (1885–1971), učiteljica, književnica i treća urednica *Ženskog pokreta*,¹² učestvovala u letnjoj školi u organizaciji WILPF-a na temu kolonijalizma (*Ženski pokret* 1927a, 3–4). Milena Ilova, članica Čehoslovačke lige žena za mir i slobodu, na molbu urednica *Ženskog pokreta*, napisala je tekst „Pokret žena za mir”. Tekst je štampan u dva dela u 4. i 12. broju iz 1927. godine (Ilova 1927a, 1–2; Ilova 1927b, 1–2).

Zbog oskudnosti druge arhivske građe, *Ženski pokret*, u kom se detaljno pisalo o radu MŽA, predstavlja važan izvor za rekonstrukciju rada ove organizacije (Ograjšek Gorenjak i Kardum 2019, 113). U časopisu nalazimo program rada MŽA, kao i detaljne izveštaje s kongresâ. Program MŽA je donesen na konferenciji u Pragu 1927. godine, a odštampan je iste godine u 11. broju *Ženskog pokreta*. Posebna tačka bio je Pacifistički program, koji je, slično pomenutim rezolucijama WILPF-a, osuđivao svaki sukob, protivio se tajnim sporazumima među državama, insistirao na ekonomskoj saradnji zemalja, zalagao se za razoružanje, te isticao važnost vaspitanja dece u pacifističkom duhu (*Ženski pokret* 1927b, 1–2). Ipak, kako smatraju Ida Ograjšek Gorenjak i Marijana Kardum, MŽA u praksi nije ostvarila mnogo na polju pacifizma. Kao uspeh predstavnica Kraljevine SHS, dve autorke ističu zasnivanje Dana mira 11. novembra, na dan primirja u Prvom svetskom ratu, koji je 1930. godine usvojio i Međunarodni ženski savez (Ograjšek Gorenjak i Kardum 2019, 130).

11 Više o njoj videti kod Simić 2021, 71–75.

12 Pisala je pod pseudonimom Nada Jovanović. Više o njoj videti kod Simić 2021, 75–83.

Ženski pokret svedoči da članice Društva nisu bile samo u teoriji zainteresovane za pacifizam, već su bile aktivne učesnice važnih pokreta koji su se zalagali za mir. Može se izdvojiti više razloga zbog kojih je pacifizam bio tako važna tema. Prvi svetski rat je tek bio okončan i njegove ekonomske i psihološke posledice živo su se osećale među stanovništvom. O užasima i posledicama rata piše se na više mesta u časopisu.¹³ Neposredno pre Prvog svetskog rata Srbija je učestvovala i u balkanskim ratovima. Autorke *Ženskog pokreta* se neretko osvrću na tenzije između Kraljevine SHS i Bugarske, koje kulminiraju čak i među feministkinjama. Na primer, Bugarska je učestvovala na konferenciji u Rimu kada je osnovana MŽA, ali je iste godine isključena nakon sukoba s feministkinjama iz Kraljevine SHS (Ograjšek Gorenjak i Kardum 2019, 119–120). Uprkos tome, u časopisu se govori i o važnosti mira među balkanskim narodima i uspostavljanju jače ekonomske saradnje da bi se sprečili potencijalni sukobi (Bogdanović 1930, 1–2). Konačno, Kraljevina SHS/Jugoslavija imala je razne unutrašnje probleme, koji su se videli i u nacionalističkim trvenjima među feministkinjama.¹⁴

Sećanja na prošli rat ubrzo je zamenio strah da će uskoro izbiti novi. Krajem dvadesetih i ranih tridesetih godina u *Ženskom pokretu* se intenziviraju članci o opasnosti od novog oružanog sukoba u Evropi. Povod za pisanje o nužnosti mira svakako je dao i atentat na narodne poslanike Pavla Radića, Đuru Basaričeka i Stjepana Radića 1928. godine.¹⁵ Od 19/20. broja 1930. godine nakratko je uvedena nova rubrika – „Među mirom i ratom”. U ovom periodu dosta brojeva časopisa otvaraju tekstovi koji se bave pitanjem mira. U prvi plan izbijaju teme poput razoružanja i neuspeha Lige naro-

13 Na primer,

„Veliki Svetski Rat je brojem ljudskih žrtava prevazišao sve ranije ratove. Poginulo je i umrlo 10 miliona ljudi, ranjeno 20 miliona. Mrtvačkim kovčezima palih (kad bi se sve jedan do drugog stavili) mogao bi se put od 10.000 km. postaviti možda od Berlina do Vladivostoka” (*Ženski pokret* 1927d, 4).

14 Poslednji sukob u nizu o kojem se pisalo u časopisu odigrao se na kongresu Međunarodnog ženskog saveza u Dubrovniku, kada je društvo Hrvatska žena odlučilo da nastupa samostalno (Štebi 1936, 50–55).

15 O tome govori julski broj *Ženskog pokreta* 1928. godine. Naročito je upečatljiv tekst Alojzije Štebi „Crni dani”, u kojem apeluje na žene da se ne prepuste mržnji i da utiču na to da buduće generacije rastu u miru i slozi (Štebi 1928, 1).

da i ostalih pacifističkih organizacija da utiču na države u tom pogledu, nepoštovanja Kelogovog pakta, upotrebe i posledica hemijskog oružja. U februaru 1932. u Sarajevu, Beogradu i Splitu čak su održane manifestacije za mir i razoružanje.

Treba istaći još jedan važan razlog za insistiranje na pacifizmu, koji je bio povezan sa širom političkom borbom feministkinja. Nakon Prvog svet-skog rata pojačani su zahtevi za ženskim pravom glasa, koji su naišli na dosta otpora. Protivnici ženskog prava glasa često su govorili da će žene glasati neodgovorno i na štetu društva. Kako bi pokazale da to nije tačno, feministkinje su isticale vezu između žena i pacifizma te pozitivan uticaj koji bi izvršile na društvo da mogu da glasaju. Smatrale su da su pozvanije od muškaraca da govore o miru i da je to prostor u kom bi pokazale svoju snagu i stekle političku moć. Rečima američke sifražetkinje Kari Čapman Ket (Carrie Chapman Catt, 1859–1947), koje su prenete u *Ženskom pokretu* povodom kongresa Međunarodnog ženskog saveza u Ženevi: „Da je ženama dato pravo glasa pre dvadeset godina, ko zna da li bi uopšte došlo do rata, jer bi njihov uticaj bio tako silan” (*Ženski pokret* 1920a, 5–6). Drugim rečima, žene će upotrebiti stečeno izborno pravo da spreče buduće ratove. Treba takođe imati u vidu da je poruka o ženskom uticaju na pitanje rata i mira takođe bila upućena ženama koje su bile skeptične prema uključivanju u političku borbu ili su bile indiferentne po tom pitanju. Insistiranjem na ključnoj ženskoj ulozi u miru posle rata koji je odneo oko dvadeset miliona života ženama je poslata poruka da mogu da utiču na svoju budućnost i budućnost zajednica. Tako su se osnaživale i podsticale da učestvuju u političkom životu i rade u sopstvenom interesu.

Argument za to da su žene pacifistkinje najčešće je proizlazio iz ideje da postoji ženska „prirodna” naklonost ka miru, koja je imala utemeljenje u određenim ženskim osobinama – fizičkim i ljudskim. Feministkinje su tvrdile da žene nikada nisu pokretale ratove i direktno učestvovala u njima, delom zbog svoje konstitucije. „Dakle, zbog materinstva i zbog fizičke slabosti, žena ne razume rat, a njeno društveno opredeljenje dopušta joj još manje da ga shvati” (Šemol-Vukasović 1927, 3). Međutim, kako ispravno primećuje bel huks (bell hooks), učešće žena u ratu možda nije uvek bilo direktno i nije nadmašilo mušku destruktivnost, ali žene jesu oduvek indirektno sudelovale u ratu:

„Činjenica da su muškarci počinili najvećeg dela imperijalističkih poduhvata izvedenih globalno, da su izvršili najviše nasilnih dela u ratu, prilično je očigledna. Međutim, moramo imati na umu da i žene učestvuju u borbi, i da nisu nužno protiv rata, kada su na takav čin pozvane u vreme nacionalnih kriza. Moramo imati u vidu i da rat nije samo borba, tako da je aktivnost žena koja se odvija dok rat traje, kao i iza borbenih linija, u službi rata” (huks 2006, 92).

Iako bel huks govori u istorijski, politički i u svakom drugom smislu drugačijem kontekstu (reč je, konkretno, o američkom imperijalizmu), argument možemo iskoristiti i ovde – žene jesu učestvovala u ratovima i nisu nužno bile protiv njih. O tome svedoče kako nesuglasice među feministkinjama tokom Prvog svetskog rata u pogledu podrške ratnim naporima svojih zemalja (Ofen 2015, 283–288), tako i podrška srpskih feministkinja balkanskim ratovima i Prvom svetskom ratu (Kolarić 2017, 56–57). S druge strane, paradoksalno je što je upravo učešće u Prvom svetskom ratu omogućilo još jedan važan argument u prilog ženskom biračkom pravu. Budući da su čuvale domove u ratu, bile bolničarke, hranile vojsku i pomagale na razne načine, žene širom sveta pokazale su da su samostalne i ravnopravne s muškarcima, zbog čega su „zaslužile” da jednako učestvuju u političkom životu. Mada nisu stekle biračko pravo posle Prvog svetskog rata, poput Britanki i Amerikanki,¹⁶ jugoslovenske feministkinje takođe su često isticale navedene argumente, naročito tokom prvih godina izlaženja *Ženskog pokreta*.¹⁷

16 Amerikanke su se izborile za pravo glasa 1920. godine, dok su se Britanke 1918. delimično (žene preko 30 godina s određenim kvalifikacijama), a 1928. potpuno izjednačile s muškarcima u biračkom pravu. Jugoslovenke su stekle biračko pravo 1945. godine.

17 „Za vreme ovog rata cela Evropa pretvorila se u jedno strahovito razbojište, pokrenule su se planine, izašla mora iz korita, prolomila nebesa, srušile se trule carevine, popadale krunisane glave, samo još stoje nepokretne glave nekih naših političara sa orijentaliskim mentalitetom, da je srpska žena ona ista koja je bila pre rata i da joj ne treba dati pravo glasa. Prešlo se gotovo ćutke preko onoga fronta koji su naše žene za vreme okupacije spontano stvorile za nacionalni otpor i fizički opstanak” (Petrović 1920, 9). Slične kritike političarima koji ne uvažavaju učešće žena u Prvom svetskom ratu i zapostavljaju pitanje biračkog prava upućuju i Vasa Knežević i Jaša Prodanović (*Ženski pokret 1920b*, 11–16).

Osim fizičkih nemogućnosti da učestvuju u njemu, žene se, kako se često pisalo, protive ratu i zbog svojih ljudskih osobina – brižnosti, požrtvovanja, empatije, nesklonosti nasilju. Sve ove osobine potiču iz posebne ženske uloge – materinstva. Materinstvo je inače bilo jedna od glavnih tema tokom svih godina izlaženja *Ženskog pokreta*. Članice Društva su bile izuzetno aktivne u pružanju pomoći samohranim majkama i deci, te lobiranju da se izglasaju novi zakoni u vezi s naslednim pravom i pravom na abortus, te da se promene svi zakoni koji stavljaju žene u podređen položaj. Tokom svih godina izlaženja časopisa materinstvo je bilo jedan od glavnih argumenata za to da su žene „prirodno” naklonjene pacifizmu.

MATERINSTVO I PACIFIZAM

Pitanje mira, politički angažman žena u cilju sprečavanja novih ratova i posebna veza između mira i materinstva spominju se već u prvom broju *Ženskog pokreta*, i to u tekstu o programu rada Društva za prosvetavanje žene i zaštitu njenih prava koji potpisuje Zorka Kasnar-Karadžić, urednica prvog broja. Govoreći o značaju političkih prava za ženu, ona navodi da sve žene, nezavisno od toga kojoj partiji pripadaju, moraju da imaju isti program i cilj:

„Pomoću tog zajedničkog ženskog programa ona [žena] će moći da širi pacifizam i u unutarnoj i u spoljnoj politici. Ta želja za mirom koja omogućava opstanak i razvijanje njenog deci, ima da je uzdigne iznad sitničarskih stranačkih borbi” (Kasnar-Karadžić 1920, 1, 5).

Kasnar-Karadžić ne samo da smatra da je pacifizam jedan od suštinskih problema kojim sve žene treba da se bave, već ga odmah dovodi u vezu sa ženinom ulogom majke i njenom težnjom za mirom zarad budućnosti dece. Već ovo kratko spominjanje pacifizma u kontekstu žene-majke najavljuje u časopisu često zastupano esencijalističko povezivanje žene s mirom. Taj stav se zasnivao na odavno poznatom argumentu da žena, zahvaljujući tome što jeste ili može biti majka, razvija empatiju i brižnost kakve nemaju muškarci. Osim toga, majke navodno drugačije gledaju na život jer ga i same daju drugom biću. Ovi stavovi nisu bili karakteristični samo za jugoslovenske

međuratne feministkinje. Naprotiv, i članice WILPF-a su zasnivale borbu za mir i vrednosti svoje organizacije na sličnim argumentima (Gordon 1990).

Neke savremene autorke takođe smatraju da postoji bitna veza između materinstva i pacifizma. Argument se praktično zasniva na tome da žena, iako možda nema prirodno urođenu sklonost ka miru jer je majka (ili može to biti), ipak zbog specifičnog iskustva i vaspitanja razvija određene osobine i obrasce ponašanja – poput nenasilja, brižnosti, vrednovanja i očuvanja života – koji mogu biti potka za razvoj pacifističkog društva (cf. Ruddick 1995, 141–251; za problematizovanje tog stava videti Forcey 1991, 337–340 i Yuval-Davis 2004, 141–144). Ovde ipak treba biti oprezan i zapitati se u kakvom se društvu formiraju te ženske osobine i na koje načine i prema kome se ispoljavaju. Da li majčinska ljubav prema deci može tek tako da se pretoči u ljubav prema svim ljudima? Da li majke prave razliku u vaspitanju muške i ženske dece i tako perpetuiraju rodne uloge? U kakvoj su vezi materinstvo, pacifizam i nacionalizam? bel huks nas podseća da je slika materinstva u patrijarhalnom društvu dosta komplikovana, te da esencijalizacija ženskog protivljenja ratu može biti u suprotnosti s onim za šta se feministkinje bore.

„Mnoge žene koje su majke (bilo da decu odgajaju samostalno ili u zajednici sa mužem) uče svoju mušku decu da se upuštaju u tuču i druge oblike agresije kao prihvatljive vidove komunikacije, koji se cene više od interakcije ispunjene ljubavlju i pažnjom. Iako žene često preuzimaju negovateljske i brižne uloge u odnosima sa drugima, one ih nužno ne cene u onoj meri u kojoj se dive potiskivanju emocija ili izražavanju moći kroz upotrebu sile. Mi treba da insistiramo na tome da žene koje odluče (čak i kada su na to podstaknute materinstvom) da odbace nasilje i dominaciju, a potom i rat kao njihov krajnji izraz, razmišljaju politički i prave političke odluke i izbore. Ukoliko žene koje se bore protiv militarizma nastave da zastupaju, ma koliko direktno ili indirektno, gledište da žene imaju inherentnu sklonost da se protive ratu, u opasnosti su da osnaže istu onu vrstu biološkog determinizma koja je u osnovi koncepta muške supremacije” (huks 2006, 91).

Majke ne moraju nužno vrednovati „majčinske” osobine poput brižnosti, nenasilja i nežnosti. Naprotiv, neke žene koje steknu moć prihvataju i praktikuju nasilničke obrasce ponašanja. Čak se i neke majke autoritarno i

grubo ponašaju prema deci jer imaju moć nad njima. Stoga, kako primećuje bel huks, pacifizam je zapravo stvar političke odluke i otpora agresiji, a ne prirodni impuls. Žene, kao i muškarci, moraju da odluče da ne učestvuju u nasilju uprkos tome što su često vaspitani u društvima u kojima je nasilje normalizovano i opravdano. Ta odluka nije laka, a za mnoge je čak nemoguća, naročito u vremenima tokom i posle velikih, nasilnih sukoba. To ispravno primećuje Katarina Bogdanović na spomenutoj letnjoj školi u Salzburgu koju je 1921. organizovala WILPF. Posmatrajući Nemice na mirovnom okupljanju neposredno posle Prvog svetskog rata, koje osećaju nelagodu zbog obaveza nametnutih mirovnim sporazumom, ona u momentu shvata da politička sredstva za borbu protiv ratova nisu dovoljna ako se raste i živi u kulturi mržnje i ako ljudi nemaju snage da oprostite jedni drugima.

„Na pojedinim ženskim govornicama moglo se tada lepo videti kako se nepravde lako zaboravljaju kada su učinjene drugom, i kako se one teško osećaju samo na sopstvenoj koži. I u momentima kada bi u glasu kakve Nemice na govornici jače zadrhtalo uzbuđenje zbog poniženja i strahovitih tereta navedenih na Nemačku ugovorom mira, meni je bilo jasno da militarizam, tajna diplomacija i koristoljubive kombinacije pojedinih vlada nisu ipak jedine smetnje na putu do svetskoga mira, da je za istinsko pacifističko ubeđenje potrebna jedna nova generacija koja neće imati ništa da oprašta i zaboravlja, i nikakve nepravde da ispravlja. Ali, nemoguće je podići takvu generaciju u atmosferi koja bi stalno mirisala na barut i odisala mržnjom. Žene su to shvatile i osetile na vreme, pa i ako još ne mogu sve da oprostite i zaborave, ipak preduzimaju da uguše u sebi ono što bi moglo da ih dovede u sukob, te širom celoga sveta organizuju jak i solidaran otpor protiv rata” (Bogdanović 1921, 295).

Iako Katarina Bogdanović shvata koliko je teško, možda i nemoguće oprostiti, ipak se nada da bar žene mogu naći snage da potisnu razloge za konflikt. Prvi svetski rat je bio sukob nacija, tako da razlozi koji mogu dovesti žene do razmirica, a koje Bogdanović ne spominje eksplicitno, suštinski leže u nacionalizmu. Ona takođe ukazuje na drugu važnu stvar u vezi s borbom za trajni mir – obrazovanje novih generacija u pacifističkom duhu. Uloga

majki kako u građenju i reprodukciji nacija, tako i u obrazovanju budućih generacija u pacifističkom duhu bila je još jedna važna tema u *Ženskom pokretu*.

Kada govori o osnivanju MŽA na svečanoj sednici održanoj u Beogradu 1924. godine, predsednica MŽA Aleksandrina Kantakuzen (1876–1944) eksplicitno povezuje materinstvo, naciju i pacifizam: „To [MŽA] je delo socijalne zaštite i sigurnosti, koje će stvoriti žena, majka, kao čuvar domaćeg ognjišta a prema tome i čuvar velikog ognjišta nacije” (*Ženski pokret 1924b*, 398–399). Za nju su, dalje, žene posrednice i pomiriteljke, koje bi trebalo da pomognu u zbližavanju njihovih „sinova, braće, muževa, i [...] zemalja” (*ibid.*, 398). Za Aleksandrinu Kantakuzen pacifizam nije u sukobu s nacionalizmom. Drugim rečima, nacije moraju da se poštuju i da ne prekoračuju jedne drugima granice zarad očuvanja globalnog mira, ali se ne dovodi u pitanje opravdanost njihovog postojanja.

Majke, čuvarke domaćeg i ognjišta nacije, ne mogu da priželjkiju rat jer one u ratu prinose najveću žrtvu – svoje muževe i sinove. Iz toga sledi da će raditi sve što je u njihovoj moći da spreče buduće sukobe: „ona koja je na žrtvenike morala stavljati plod utrobe svoje, umeće najbolje propagirati ideju mira i ljubavi prema čovečanstvu” (*Ženski pokret 1924a*, 339). Za Milenu Atanacković patriotizam takođe nije upitan:

„Čuvajući u srcima ljubav za rodnu zemlju, mi žene moramo zahtevati da granice države prestanu biti uzroci neprijateljstva za dva susedna naroda. Stisnimo ruke, približimo se i trudimo se mi žene, koje igramo glavnu ulogu u vaspitanju čoveka, da postavimo ljubav prema bližnjemu, iznad svake druge ljubavi” (*ibid.*).

I Aleksandrina Kantakuzen i Milena Atanacković kao da podrazumevaju da su sve majke uvek protiv rata. Šta je pak s onima koje smatraju da je dužnost prema naciji na prvom mestu? Kako se mire u ženi dva osećanja – ljubav prema sinu i ljubav prema naciji koja traži žrtvu u ratu? Prema rečima Mile Simić, potpredsednice Narodnog ženskog saveza i članice Materinskog udruženja, društvo mora da slavi i poštuje majke koje su dale sinove domovini. One makar u tom društvenom priznanju mogu naći utehu zbog gubitka.

„Ni malo ne sumnjamo, da će naš ponositi i viteški narod, koji je izgradio svoju današnju veliku i sjajnu Otadžbinu, zaboraviti da oda dužno priznanje i poštu majkama, koje su svoje sinove pripremile i vaspitale tako da su oni postali ponos Domovine.

I stoga je dužnost sviju nas, velikih i malih, da se sa blagodarnošću toga dana setimo naših majki i da ne zaboravimo ni na one koje su u svojoj velikoj, nesebičnoj ljubavi i samoodricanju ostale same i ucveljene, žrtvujući svoje najveće blago rodu svome. Neka nam ne bude teško, da i za njih toga dana uzaberemo koji cvetak u znak naše nežne pažnje i poštovanja” (Simić 1927, 1).

Sinovi koji su „postali ponos Domovine” jesu stradali vojnici u ratu koji su vaspitani u militarističkom duhu. Iako su majke u žalosti za najbližima, one ih ipak nesebično žrtvuju otadžbini, što se u navedenom citatu ističe kao pozitivna osobina. Ako društvo obećava majkama priznanje i daje im određenu društvenu moć ukoliko vaspitaju sinove u militarističkom duhu, kako onda majke naprasno da promene pristup i propagiraju pacifističke težnje, naročito u vreme kada se čini da će izbiti novi rat? I šta ostaje kao uteha majkama koje su već izgubile decu u ratu kada se dođe do spoznaje da su životi uzaludno dati? Ako se podsetimo razmišljanja Katarine Bogdanović, jasno je zašto je bilo tako teško raditi na pacifističkoj budućnosti posle Velikog rata.

Tezu da će se majke nužno boriti za mir odlučno pobija austrijska književnica i pacifistkinja Berta fon Sutner (Bertha von Suttner, 1843–1914) u tekstu iz 1912. godine „Majke i svetski mir”, koji je preveden i objavljen u *Ženskom pokretu* 1929. Iako ističe da majke „prirodno” mrze rat jer u njemu ginu njihovi najbliži, ne smatra da se podrazumeva da će one išta uraditi da do toga opet ne dođe. Ona u mržnji majki prema ratu zapravo primećuje svojevrsni egoizam – majke se često prepuste žalosti jer su izgubile bližnje i ne vide da je rat opšte zlo protiv kojeg se treba boriti. Da bi se borile protiv rata, smatra Fon Sutner, one bi morale dostići viši nivo kulturnog i moralnog razvitka. Stoga će žena moći da vaspita decu u pacifističkom duhu tek kad sama istinski shvati šta je pacifizam, za šta nije dovoljna samo mržnja prema ratu (Sutner 1929, 1).

Ovde se vraćamo na temu uloge obrazovanja koju je otvorila Katarina Bogdanović. Kao što je već rečeno, smatralo se da žena kao majka ima

veoma važnu ulogu u vaspitanju dece u pacifističkom duhu. Ponašanje i razmišljanje narodâ u budućnosti zavisi od trenutnog vaspitanja onih koji će jednom činiti taj narod, pa majke tako postaju vaspitačice generacija koje dolaze i formiraju etiku budućih nacija. Međutim, kako ispravno primećuje Fon Sutner, majke neće inherentno vaspitati decu u pacifističkom duhu, što znači da se moraju prvo same obrazovati.

U *Ženskom pokretu* često su se iznosili argumenti da žene treba da se obrazuju da bi intelektualno parirale muževima, ali i da bi bolje obavljale svoje dužnosti vaspitačica dece. Isticanjem tih argumenata, slično kao i insistiranjem na pacifizmu, žene su pokušavale da dobiju pravo na obrazovanje i da „ubede” one koji drže poluge moći da društvo može imati samo korist od obrazovane žene. Može se to i ovako reći, „intelektualna elita podržavala je emancipaciju žena, posebno u polju obrazovanja, isključivo ako je ta emancipacija doprinosila izgradnji nacionalne države (na primer, obrazovane Srпкиnje biće bolje majke i vaspitačice za srpske muškarce i naciju uopšte)” (Kolarić 2021, 99). Ipak, čini se da feministkinje u *Ženskom pokretu* nisu rešile tenziju između pacifističkog obrazovanja i odgajanja dece u duhu odanosti naciji, koja podrazumeva i žrtvovanje za nju.

Pored Fon Sutner, u *Ženskom pokretu* se egoizmom i etikom feminizma bavila i filozofkinja Ksenija Atanasijević (1894–1981). U tekstu „Etička podloga feminizma”, Ksenija Atanasijević piše da je specifična etika feminizma „verovanje u neprikosnovenost ličnosti, u njeno apsolutno pravo na slobodu i obezbeđenje svih potreba za njeno razvijanje” (Atanasijević, 1927, 1). Iako esencijalistički smatra da žene i muškarci imaju različite osobine te da su žene „osetljivije i utančanije” (ibid.), njena etika feminizma je na tragu onoga što bi trebalo da bude u srži ovog pokreta – ljudska sloboda i borba protiv svakog vida opresije:

„Naime žene su ispunile svoje feminističke programe visoko čovečnim ciljevima: ostvarivanjem slobode individuuma koji je, kao takav, svet, zaštitom žene u svima njenim funkcijama, osiguravanjem bezizuzetno svakoga deteta, uvođenjem pacifizma, na mesto političkih konflikata krvavih posledica, jednom reći, moralnim osvežavanjem, podizanjem i preporodom nivoa društva i svih njegovih odnosa” (ibid.).

Četiri godine kasnije, Atanasijević objavljuje u *Ženskom pokretu* tekst „Religijska i filozofska podloga pacifizma”, koji izlazi u četiri nastavka od 3/4. do 21/22. broja 1931. godine. Ona ovde povezuje rat s egoizmom i željom čoveka da ima više i otme od drugog. Taj egoizam se preslikava i na funkcionisanje plemena i, šire, država, koje isključivo gledaju da zaštite svoje interese (Atanasijević 1931c, 3). Iako ne gaji optimizam da će ljudi lako prevazići svoja egoistična ograničenja, Atanasijević traži u religiji i filozofiji raznih civilizacija osnove za pacifistički svetonazor. Ona tu izdvaja Isusa kao „najbeskompromisnijeg pacifistu” (Atanasijević 1931b, 3). Isus se žrtvovao za ljude iz nesebične i bezuslovne ljubavi prema čovečanstvu. Takva ljubav vezuje se i za materinstvo. Iako se može problematizovati da li je ona moguća i da li je zaista majke uvek osećaju prema deci, nesebična ljubav deluje kao moćan ideal i pokretač.

Atanasijević na kraju zaključuje da je etika u osnovi pacifizma „neprikosnovenost svakog čoveka, bez izuzetka” (Atanasijević 1931a, 3), što je upravo i etika feminizma.¹⁸ S druge strane, ideal nesebične majčinske ljubavi mogao bi se tumačiti i kao poštovanje integriteta i slobode druge osobe. U tome (idealno) materinstvo, pacifizam i feminizam nalaze svoju zajedničku osnovu.

ZAKLJUČAK

Čitav vek posle pisanja o materinstvu i miru u *Ženskom pokretu*, i dalje se vredi vraćati na učešće žena u i razmišljanja žena o mirovnim pokretima, jer ideologija pacifizma još uvek nije globalno prihvaćena. Naprotiv, danas je svet ponovo na ivici globalnog sukoba, tako da su borbe i argumenti protiv rata (međuratnih) feministkinja više nego relevantni. Iako bi bilo teško braniti stav da su majke inherentno pacifistkinje ili da postoji neka posebna vrsta „materinskog razmišljanja”,¹⁹ možda se iz ideala materinstva, pa i onog koji se konstruiše i dekonstruiše u patrijarhalnom društvu, može učiti o

18 Ksenija Atanasijević eksplicitno spaja feminizam i pacifizam u tački poštovanja neprikosnovenosti drugog bića u govoru koji je držala na Konferenciji Žena za mir i razoružanje 1931. godine.

19 Engl. *maternal thinking*, termin koji je skovala Sara Radik (Sara Rud-dick).

nesebičnoj ljubavi prema drugome koja bi trebalo da podrazumeva vrednovanje života svakog čoveka. S druge strane, iako nisu sve majke pacifistkinje, sve feministkinje (bi trebalo da) to jesu, te u feminističkoj ideologiji koja ima pacifističku osnovu svet možda nađe odgovor za rešenje sukoba.

LITERATURA

- Atanasijević, Ksenija. 2008. „O uticaju žene na širenje pacifističke ideje.” U *Etika feminizma*, priredila Ljiljana Vuletić, 78–80. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Barać, Stanislava. 2015. *Feministička kontrajavnost. Žanr ženskog portreta u srpskoj periodici 1920–1941*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Gordon, Linda. 1990. „The Peaceful Sex? On Feminism and the Peace Movement.” *NWSA Journal* 2 (4): 624–634.
- Forcey Rennie, Linda. 1991. „Women As Peacemakers Contested Terrain For Feminist Peace Studies.” *Peace & Change* 16 (4): 331–354. doi: 10.1111/j.1468-0130.1991.tb00674.x
- huks, bel. 2006. *Feministička teorija. Od margine ka centru*. Beograd: Feministička 94.
- Kecman, Jovanka. 1978. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*. Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju.
- Kolarić, Ana. 2017. *Rod, modernost i emancipacija. Uredničke politike u časopisima Žena (1911–1914) i The Freewoman (1911–1912)*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Kolarić, Ana. 2021. *Periodika u feminističkoj učionici. Časopis „Ženski pokret” (1920–1938) i studije književnosti*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Milanović, Jasmina. 2017. „Regionalna ženska udruženja – Mala Antanta žena i Jedinstvo slovenskih žena.” U *Jugoslavija i Poljska u XX veku. Međunarodni tematski zbornik radova sa konferencije Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku*, uredili Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Paweł Wawryszuk, 19–40. Beograd, Bidgość: Institut za savremenu istoriju, Društvo istoričara Srbije „Stojan Novaković”, Institut za istoriju i međunarodne odnose.

- Milanović, Jasimna. 2018. „Mala Antanta Žena.” U *Rumuni i Srbi u Velikom ratu*, uredili Ioan Bolovan, Momčilo Pavlović, 229–255. Cluj-Napoca: Academia Romană, Presa Universitară Clujeană.
- Milinković, Jelena, i Žarka Svirčev. 2019. „Ženski pokret (1920–1938): politika teksta i kontekstā.” U *Ženski pokret (1920–1938): bibliografija*, Jovanka Poljak, Olivera Ivanova, 7–28. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Ograjšek Gorenjak, Ida, i Marijana Kardum. 2019. „Mala ženska antanta (1923–1939): mali savez s velikim ambicijama.” *Historijski zbornik* 72 (1): 111–138.
- Ofen, Karen. 2015. *Evropski feminizmi 1700–1950*. Beograd: Evoluta.
- Pantelić, Ivana. „Obrazovanje za mir”: pacifistički sadržaji u časopisima *Ženski pokret*, *Jugoslovenska žena* i *Žena danas*. U *Ženski pokret (1920–1938): zbornik radova*, uredile Jelena Milinković i Žarka Svirčev, 131–146. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Poljak, Jovanka, i Olivera Ivanova. 2019. *Ženski pokret (1920–1938): bibliografija*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Ruddick, Sara. 1995. *Maternal Thinking. Toward a Politics of Peace*. Boston: Beacon Press.
- Simić, Zorana. 2021. „Katarina Bogdanović i Mileva Milojević kao urednice i saradnice jugoslovenskog feminističkog časopisa *Ženski pokret* (1920–1938).” U *Ženski pokret (1920–1938): zbornik radova*, uredile Jelena Milinković i Žarka Svirčev, 69–85. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
- Yuval-Davis, Nira. 2004. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka.

Izvori

- Atanacković, Milena. 1926. „Izveštaj o radu Kongresa Internacionalne Alianse za Žensko Pravo Glasa.” *Ženski pokret* juni (6): 192–207.
- Atanasijević, Ksenija. 1931a. „Religijska i filozofska podloga pacifizma: svršetak.” *Ženski pokret* 15. novembar (21/22): 2–3.
- Atanasijević, Ksenija. 1931b. „Religijska i filozofska podloga pacifizma.” [Deo 2] *Ženski pokret* 15. mart (5/6): 2–3.
- Atanasijević, Ksenija. 1931c. „Religijska i filozofska podloga pacifizma.” [Deo 1], *Ženski pokret* 15. februar (3/4): 3.

- Atanasijević, Ksenija. 1927. „Etička podloga feminizma.” *Ženski pokret* 1. mart (3): 1.
- Bogdanović, Katarina. 1921. „Internacionalna Letnja Škola u Salburgu.” *Ženski pokret* septembar i oktobar (9/10): 286–296.
- Bogdanović, Milica. 1930. „Prva balkanska konferencija: držana u Atini 5 do 11, završena u Delfima 12 oktobra.” *Ženski pokret* 15. novembar (21/22): 1–2.
- Bogdanović, Milica. 1927. „Saradnja žena pri Ligi naroda.” *Ženski pokret* 1. april (5): 3.
- Ilova, Milena. 1927a. „Pokret žena za Mir.” *Ženski pokret* 1. jul (12): 1–2.
- Ilova, Milena. 1927b. „Pokret žena za mir.” *Ženski pokret* 15. mart (4): 1–2.
- Kasnar-Karadžić, Zorka. 1920. „Program našeg rada.” *Ženski pokret* 18. april (1): 5–6.
- Kičevac, Vera. 1929. „Poseta g-đe Camille Drevet.” *Ženski pokret* 1. i 15. juni (11/12): 3.
- Korbet Ešbi, Mardžeri. 1923. „Poziv za IX kongres Međunarodnog saveza za žensko pravo glasa.” *Ženski pokret* februar (2): 49–50.
- Ludvig, Emil. 1931. „Blagost i skromnost Jane Addamsove.” *Ženski pokret* 15. januar (1/2): 3.
- Petrović, Mileva. 1920. „Opštinski izbori i naše žene.” *Ženski pokret* 22. jun (2): 9–10.
- Simić, Mila. 1927. „Materinski dan.” *Ženski pokret* 1. maj (7): 1.
- Sutner, Berta fon. 1929. „Majke i svetski mir.” *Ženski pokret* 15. maj (10): 1.
- Šemol-Vukasović, Marsela. 1927. „Žene i Mir.” *Ženski pokret* 15. jun (10): 3.
- Štebi, Alojzija. 1936. „Umesto izveštaja o Kongresu Internacionalnog ženskog saveza u Dubrovniku.” *Ženski pokret* septembar–decembar (7/10): 50–55.
- Štebi, Alojzija. 1930. „Žen Adams –70 godina.” *Ženski pokret* 15. oktobar (19/20): 4.
- Štebi, Alojzija. 1928. „Crni dani.” *Ženski pokret* 1. jul (13): 1.
- Vode, Angela. 1929. „Društvo naroda.” *Ženski pokret* 15. januar (1/2): 4–5.
- Ženski pokret. 1932. „Saradnja žena u Društvu naroda.” *Ženski pokret* 15. mart (3): 48.
- Ženski pokret. 1931. „Jane Addams.” *Ženski pokret* 15. februar (3/4): 4.
- Ženski pokret. 1928a. „Žene delegati kod Društva Naroda.” *Ženski pokret* 1. april (7): 4.

- Ženski pokret. 1928b. „Žene i ideja Društva Naroda.” *Ženski pokret* 1. april (7): 4.
- Ženski pokret. 1928c. „Osnivanje Lige Žena za Mir i Slobodu.” *Ženski pokret* 1. april (7): 4.
- Ženski pokret. 1927a. „Škola Internacionalne Lige Žena za Mir i Slobodu.” *Ženski pokret* 15. oktobar (18): 3–4.
- Ženski pokret. 1927b. „Program rada Male Ženske Antante.” *Ženski pokret* 1. jul (11): 1–2.
- Ženski pokret. 1927c. „Internacionalna Liga Žena Za Mir i Slobodu.” *Ženski pokret* 1. jul (11): 4.
- Ženski pokret. 1927d. „Bilans Svetskoga Rata.” *Ženski pokret* 1. jul (11): 4.
- Ženski pokret. 1924a. „Konferencija Male Ženske Antante u Beogradu.” *Ženski pokret* 9: 337–340.
- Ženski pokret. 1924b. „Govor g-đe Aleksandrine Kantakuzen.” *Ženski pokret* 15. decembar (10): 396–400.
- Ženski pokret, 1920a. „Kongres internacionalnog ženskog saveza u Ženevi.” *Ženski pokret* 15. avgust (4/5): 5–6.
- Ženski pokret. 1920b. „Žensko pravo glasa pred narodnim predstavništvom.” *Ženski pokret* 15. avgust (4/5): 10–16.
- Ženski pokret. 1920c. „Žene i mir.” *Ženski pokret* 26. jun (3): 3.

Onlajn izvori

- United Nations. 2022. „The League of Nations.” *The United Nations: Office of Geneva*. <https://www.ungeneva.org/en/library-archives/league-of-nations>
- WILPF. 2022a. *Women’s International League for Peace and Freedom*. <https://www.wilpf.org/>
- WILPF. 2022b. „Our Herstory*.” *WILPF: Women’s International League for Peace and Freedom*, <https://www.wilpf.org/who-we-are/our-herstory/>
- WILPF. 1915. „WILPF Resolutions.” *WILPF: Women’s International League for Peace and Freedom*. https://www.wilpf.org/wp-content/uploads/2012/08/WILPF_triennial_congress_1915.pdf

Primljeno/Received: 30.11.2022.

Prihvaćeno/Accepted: 15.12.2022.

Motherhood and Peace in the *Women's Movement Journal* (1920–1938)

Teodora Todorić MILIĆEVIĆ

University of Belgrade
Faculty of Philology

Summary: Between the two world wars, women associated with the Society for Women's Emancipation and Protection of Their Rights (later the Alliance of Women's Movements) actively participated in pacifist organisations such as The League of Nations, The Women's International League for Peace and Freedom and The Little Entente of Women. Pacifism was one of the most critical topics in the *Women's Movement Journal* (1920–1938), Society's herald, especially since the end of the 1920s when it was gradually becoming clear that the world was heading for a new war. The journal was following and reporting on activities and achievements of pacifist organisations. Pacifism was generally perceived as an "innate" field of women's activism in the *Women's Movement Journal*. If women got the right to vote, feminists thought, there would be no more wars because women would always vote for politics of peace. The claim that women were against war was usually based on female attributes traditionally related to maternity, such as care, empathy, patience, and nonviolence. This paper focuses on views expressed in the journal about mothers' role in building a non-conflict society and preserving world peace. Mothers were seen as educators of future generations who rebuild nations. Since they lost husbands and sons in wars, they were expected to oppose it. Although less often, such points of view are problematised in the journal, the paper will also discuss that.

Keywords: motherhood, pacifism, feminism, periodical studies, peace studies, the interwar period